

Ekspresionizem (1918 – 1930) – izvira iz latinske besede »expressio« (iztis, izraz), po pomenu je torej nasproten pojmu impresionizem (impresija, vtis). Medtem ko se impresionizem povezuje z dejstvom, da naš psihični aparat sprejema vtise prek čutil in v obliki čutno nazornih zaznav, je smisel ekspresionizma v tem, da duševnost s pomočjo znamenj »iztiska« iz sebe svojo notranjo podobo. V ta namen uporablja sicer čutne podobe zunanjih predmetov, vendar ne v njihovi naravni, običajni in prvotni obliki, ampak jih čustveno nasilno, včasih skoraj strastno deformira. V književnih delih se to dogaja s pomočjo jezika. Ta izraža pri ekspresionistih notranje napeta duševna stanja, včasih kar s pomočjo krikov ali klicev; predvsem pa s posebnimi, tudi nasilnimi ali nenaravnimi besednimi oblikami in zvezami prikazuje svet, ne kakršnega doživljamo s čutili, ampak kot ga doživlja naša razbolena, izpovedi in izraza željna »duša«. V tem smislu je ekspresionizem poseben slog in po njem nosi obdobje med 1918 – 1930 ime. To, kar sili pesnika ali pisatelja, da uporablja namesto impresionističnih ekspresivna slogovna sredstva, je drugačen odnos do življenja: ni mu do predstavljanja čutno lepega, estetskega sveta, ampak ga žene notranja stiska, razklanost, skrajna ogroženost. Estetika ekspresionizma v nasprotju z impresionistično, ki je prevladovala v času moderne, ne teži k čutni harmoniji, ampak uporablja tudi učinke grdega, prenapetega in neskladnega. Podobno kot v času moderne je tudi v ekspresionizmu v ospredju predvsem lirska poezija. Obdobje se je povezovalo z močnimi tokovi naturalizma, nove romantike, dekadence in zlasti simbolizma. Književniki ekspresionizma so bili Anton Podbevšek, Anton Vodnik, Srečko Kosovel, Tone Seliškar, Miran Jarc, Ivan Pregelj ter Slavko Grum, na področju glasbe lahko omenimo Marija Kogoja, pri slikarstvu in kiparstvu pa Franceta in Toneta Kralja, Tineta Kosa, Lojzeta Dolinarja in Vena Pilona.

SREČKO KOSOVEL -

s Krasom v srcu in svetom v naročju

(* 18.3.1904 Sežana, † 27.5. 1926 Tomaj)

Srečko (Felix Joseph) Kosovel se je rodil v petek, 18. marca 1904, okoli desete ure zvečer v Sežani v zavedni učiteljski družini, na čelu z očetom Antonom in mamo Katarino, kot peti, zadnji otrok v družini – po najstarejšem bratu Stanu ter sestrah Karmeli, Tončki in Anici. Leta 1906 se je družina preselila v Pliskovico, kjer je oče dobil novo učiteljsko mesto, dve leti pozneje pa v Tomaj, kjer je »princ z okroglimi očalci« obiskoval ljudsko šolo, v kateri je poučeval njegov oče. Bil je izredno bister deček, prvo šolsko znanje mu je posredoval oče, nato pa je v Ljubljani obiskoval realno gimnazijo in naposled na Filozofski fakulteti študiral slavistiko, romanistiko in filozofijo, kar ni bilo ravno v skladu z očetovimi pričakovanji. Le-ta je namreč hotel, da bi se Srečko izšolal za gozdarskega inženirja, saj se je sam zavzemal za pogoždovanje črnega bora na Krasu. Materina osebnost pa je dečka močno oblikovala in tako

je sinovsko ljubezen in hvaležnost kasneje izpovedal v številnih pesmih. V njegovo zavest se je prav tako močno vtisnil Kras s svojimi borovci, brinjem in kamnitimi hišami. Čeprav je živel v Ljubljani v skromnih razmerah in je bil tudi telesno šibak, je bil izredno dejavna in ustvarjalna osebnost.

Srečko Kosovel je bil pesnik, pripovednik in publicist. Kot srednješolec je sodeloval v literarnem kožku Braneta Jegliča, ki je izdajal dijaško glasilo Kres. Z Alfonzom Gspanom je leta 1920 sestavil rokopisni zvezek pesmi *Mlado jutro*. V t.i. »Organizaciji srednješolcev iz zasedenega ozemlja« je leta 1922 ustanovil nov literarni krožek in izdajal tiskan dijaški list *Lepa Vida* (izšlo je 6 števil). Hkrati je istega leta sodeloval pri slovenski avantgardistični reviji *Trije labodi*. Objavljal je v revijah in časopisih *Preporod*, *Ženski svet*, *Gruda*, *Dom in svet* ter *Ljubljanski zvon*. Zadnje srednješolsko leto je začel sodelovati pri revijah *Zvonček*, *Novi rod* in pri goriški *Mladiki*. Leta 1925 se je uveljavil kot osrednja osebnost uredništva levičarske revije *Mladina* ter spodbudil ustanovitev literarno-dramskega krožka Ivan Cankar, zanj zasnoval program dela in organiziral recitacijske večere, kasneje istega leta pa je z Avgustom Černigojem pripravil ustanovitev revije *Konstruktor*, nato pa še revije *Kons*.

V svojem kratkem življenju je ustvaril izjemen slogovno in vrstno bogat opus. V njegovem pesniškem razvoju je opaziti tri slogovne smeri:

Njegove začetne pesmi, ki so nastajale pod vplivom nove romantike, so pretežno **impresionistične**. Večina teh pesmi je tematsko vezana na Kras. Značilne so osebne bivanjske teme, na primer osamljenost, groza, smrt, pa tudi tema narodne ogroženosti, moč umetnosti, panteistična religioznost. Tipične pesmi tega obdobja so **Balada**, **Vas za bori**, **Slutnja** in **Predsmrtnica**.

Kmalu je prešel v **ekspresionizem**, usmerjen v iskanje moralnih vrednot v skladu z idejami tedanje politične in kulturne levice. Pesem ni več beleženje čutnih in čustvenih impresij, ampak izražanje etičnih doživljajev, čeprav za ceno harmonije, ubranosti in estetike. Motivi dobijo drugačen pomen, Kosovel jih veže na širšo problematiko življenja in smrti, zato jih obdaja s patosom, vizionarnostjo, abstraktnimi miselnimi simboli. Najbolj znana teh pesmi je **Ekstaza smrti**, ki je po slogu in obliki ena najpristnejših slovenskih ekspresionističnih pesmi. V zadnjem obdobju pa je pisal pesmi, ki se idejno od ekspresionizma bistveno ne odmikajo. Odlikuje pa jih drugačna oblika, ki ne zahteva tradicionalne verznosti, pač pa skrajno radikalen pesniški način - **konstruktivizem**. Pesmi so konstrukcije, sestavljene iz posameznih delov, ki so zloženi v celoto na videz brez logične zveze.

Začel jih je pisati že leta 1925, v celoti pa so izšle po drugi svetovni vojni pod naslovom **Integrali**.

Zbirke pesmi:

- *Pesmi* (1927)
- *Izbrane pesmi* (1931)
- *Zbrano delo I* (1946)
- *Izbrane pesmi* (1949)
- *Zlati čoln* (1954)
- *Moja pesem* (1964)
- *Ekstaza smrti* (1964)
- *Integrali 26* (1967)
- *Zbrano delo II* (1974)

- *Zbrano delo III* (1977)

V prvih spisih Kosovel še dvomi o socializmu; možnost odrešitve sluti v »absolutnem človečanstvu«, ker »v najglobljem dnu človeka ni razredov niti narodov«. Pod vplivom Cankarja, Tagoreja, R. Rollanda si s časom izoblikuje socialistični nazor z izrazito humanistično-kulturnim značajem. Odnos med umetnikom in meščansko družbo razume kot spopad med idealom in surovo stvarnostjo, umetnost povezuje z objektivnimi snovmi in duhovnimi pojavi, z osebno in družbeno stvarnostjo. Razlaga jo zgodovinsko, kot plod nasprotij med starim in novim svetom. Njen zaveznik v boju za resnico, pravico in popolnostjo je lahko samo proletarijat. Meščanstvo je umetnikov največji sovražnik, upor njegova dolžnost. Zato Kosovel zavrača tiste, ki se umikajo v slonokoščeni stolp umetnosti, »vzvišene nad vsakdanjostjo«. Zavrača pa tudi modno socialno pesnjenje, ki vnaša v poezijo političen pragmatizem in ideološko agitacijo. V njegovih lastnih je delih opazno tudi religiozno iskanje; deloma panteistično doživljanje sveta, vizija vseobčega očiščenja človeštva v krvi in žrtvovanju. Ponekod občutje katastrofe (Tragedija na oceanu). S tem se uvršča v ekspresionizem, ki ga označuje kot izraz krize zavesti ob grozotah svetovne vojne in sluti v njem voljo po obnovi evropskega humanizma. Pesniti je začel znotraj impresionistične poetike, prešel v ekspresionizem. Opeval vzajemno premoženje kozmosa in jaza. V impresionističnih pesmih je nadaljeval izročilo moderne (Murn). Kosovel ekspresionistične pesmi preproste, včasih nelogične: krilci, krila, svarila, razodetje, ekstaza. Do izida *Integralov* (1967) velja za revolucionarno realistično-humanističnega pesnika, ki toži po krajih svojega otroštva, opeva lepoto in grozo kraških samot (npr. Bori), samoto in slutnjo smrti (Ekstaza smrti), vendar zaupa v prihodnost in se čuti eno z naravo. Z *Integrali* se predstavlja kot inovator in ustvarjalec slovenske konstruktivne poetike. Že pred to fazo je skušal dati posamezni besedi čim večji pomen in estetski učinek. Temu sledi razstavljanje besed, uporabljanje znakov, čisto onomatopoetsko in vizualno konstruiranje. Pisal je tudi pesmi klasičnih oblik s pravilnimi kiticami in rimo po zgledu ljudskih pesmi, sonete (vendar ne klasično pravilne, proletarskorevolucionarni ciklus *Rdeči atom*) balade, v katerih pogojuje osebno eksistenco z usodo narodov in človeške skupnosti in z razrednim bojem (Balada o Francetu Kotlarju). Uporablja impresionizem, konstruktivizem in tudi že nadrealistične metafore.

Kosovel velja za enega najpomembnejših slovenskih avantgardistov. V svojih ekspresivnih in simbolističnih pesmih se je ukvarjal z bivanjskimi in etičnimi vprašanji, smrtjo, propadom civilizacije ter slikal vizije novega, boljšega sveta. Pozneje, ko se je seznanil s futurizmom in konstruktivizmom, je začel eksperimentirati s pesniškimi konstrukcijami, ki jih je imenoval *konsi*. V njih je združeval revolucionarno udaren program za rušenje starega in ustvarjanje novega sveta in človeka z moderno in izzivalno pesniško formo. Pisal je tudi pesmi v prozi, črtice, eseje in kritike. Literarne interpretacije se naslanjajo predvsem na njegovo konstruktivistično in ekspresionistično poezijo.

Milan Dekleva je o njem povedal: »Ustvarjalec, ki ga je k besedi klicala nemirna kri, manihejec, raznihan med temnim, ostrim lirizmom Krasa in živčno trzavico mest, je bil nekakšen votek, povzetek stoletja, odlikovanega z zanos, hrepenenji, nasilji, trpljenji in izgubo občutka za

tradicijo, za duhovni spomin in dediščino. Krhki fant in prevratni iskalec pesniškega izraza - prispodobe s smrtjo zaznamovane Evrope, pesnik ekstatičnega ginevanja in konstruirane tišine, postaja skozi naplavine časa začuda vse jasnejša ikona minulega stoletja, ki ni bilo več tragično, ampak samo nesrečno, nič več komično, ampak samo smešno.«

Draga Mirjam, ti pišem ...

Pravzaprav je Kosovel svojo idealno ljubezen, Fanico Obid - Mirjam, neverjetno in nerazumljivo vikal, kot bi se je bal oplaziti s čimerkoli, kar bi bilo preveč vsakdanje in zemeljsko. Fanica mu je predstavljala angela umetnosti, višek popolnosti, ki torej s telesnostjo nima ničesar opraviti. Kosovel se ni bal telesnosti, le Mirjam mu je preveč pomenila kot simbol nečesa vzvišenega, da bi jo vključil v svoj miselni krog kot žensko s telesom in dušo in ne kot muzo absolutne Lepote. Oba nista hotela ali nista bila sposobna ustvariti iz te srčne bližine nekaj več.

Sicer pa, tako piše leta 1954 v koprski reviji Bori o Faničinem odnosu do Kosovela njen bodoči mož Zorko Jelinčič: »Pripovedovala mi je večkrat o tem ... Postalo mi je jasnejše, in ves odnos med njim, šele po njeni smrti, ko sem preletel pisma, ki jih je pisal Srečko. Tudi sem šele takrat razumel njene solze ob najinem prvem intimnem srečanju. Ni si obotavljala priznati svojega nagnjenja do mene, vendar jo je nekaj mučilo ... Očitno ji je šlo takrat za težko odločitev. Mislim, da lahko upravičeno domnevam, da se je takrat s težkim srcem odrekla Srečku, svojim mladostnim sanjam ...«

Zato je tudi dolgo krožila govorica, ki je bila težko preverljiva, a resnici na ljubo malo verjetna, da je bila Fanica zadnja, ki je govorila z umirajočim pesnikom. Sicer pa Zorko Jelinčič v svojih spominih Pod svinčenim nebom piše, kako se je odpravil na Srečkov pogreb prav s svojo zaročenko Fanico Obid: »Bilo je krasno pomladno jutro na vožnji skozi Vipavsko dolino. V duši pa se je do obupa zgostil mrak, kot da je za vedno mrknilo sonce. Ko gremo v najhujše preizkušnje, nas zaporedoma zapuščajo naši najbližji ljudje. Od leta 1924 dalje - Klement Jug, sedaj Srečko Kosovel. Vsa dežela se mi je zdela kot eno samo kadeče se pogorišče ... Vsak po svoje, eden bolj turobno vase pogreznjen kot drugi, sva se s Fanico vračala domov. Sen, ki ga je bila pokopala, je sedaj dokončno zamrl ...«

Slutnja

V pesmi je nominalen slog (povedi brez glagolov), ki učinkuje impresionistično (nizanje nepovezanih, samostojnih vtisov), obenem pa se povezuje v niz vtisov, ki dinamično prehajajo mimo lirskega subjekta (kar spominja na Župančiča – dinamika motivov nasproti tradicionalnim statičnim, negibnim motivom). Ta dinamika ponazarja vožnjo z vlakom, sama vožnja pa nekakšno slovo in slutnjo: tam motiv slovesa od starega (lepe pokrajine Krasa in vožnji v Ljubljano) pa je značilen tudi za modernizem: slovo (lahko je tudi žalostno, a je nujno) od vsega starega, drvenje k novemu (pa čeprav to ni naša želja) in s tem destrukcija vsega starega. Zato to impresionistično pesem (iz t. i. Kosovelovega »baržunastega«, tj. »mehkega«, novoromantičnega, impresionističnega obdobja, ko so v ospredju podobe Krasa)

že lahko imamo za znanilko drugega, ekspresionističnega obdobja (raztrganost verza, motivi kataklizme, uničenja Evrope, iz katerega se bo rodilo novo).

In vendar je bil ta krik kot slutnja, da ne bo mogel opisati notranje sinjine, ker se mu bo življenjska nit nenadoma pretrgala. Zavest nad potencialom, ki se ne bo mogel razbohotiti, ker ga bo prej pobrala smrt. A bi ga mi sedaj častili tako, kot ga častimo, če nas ne bi zapustil, ko se je zagledal šele v svoje prve zvezde?

V vsakdanji splošni viziji predstavljajo naravo morje in hribi. Gre za duhovni in prostorski binom, kamor zahaja že tisočletja civilizirani človek, da se odpočije od vsakdanjih tegob. Hribe je imel Kosovel v sebi kot slutnjo, ko so mu bile njegove misli onkraj. Tudi morje je imel kot slutnjo, ki jo je naposled občudoval, ko je z očetom in sestrami obiskoval Trst, se sprehajal po njegovem nabrežju in si ogledoval ladje. Ta privid bučečega morja je nato izbruhnil v tistem sanjavem utrinku, ki se glasi: Nocoj smo poslušali burjo/ in prav nič nismo spali/ mislili smo, kako bi lepo bilo splavati/ kar z burjo preko obali./

In ta občutek narave je mladi Srečko v naslednjih letih vsrkal vase več desetkrat, ko je odhajal v Trst v Narodni dom, na obisk, na koncert, gledališko predstavo, predavanje ali nastop pevskih zborov. Že navsezgodaj se je odpravil peš iz Tomaja in po kraških stezah preko Repentabra dospel do Opčin, od tam pa se s tramvajem spustil v Trst. In tedaj ni imel samo v duši, temveč predvsem pred seboj zeleni Kras in sinjino morja, ki se je stapljala z modrino neba. Kaj ni to tista neskončnost, ki je tako globoka, da je ne moreš zaobjeti v duši in si nemočen, ko jo moraš spraviti na papir v obliki nežne poezije? In se sproži tožba nemoči, ki se spremeni v slutnjo smrti.

Ekstaza smrti

Ekstaza smrti je po slogu in obliki ena najpristnejših slovenskih ekspresionističnih pesmi. Prvič je bila objavljena leta 1925 v Ljubljanskem zvonu. Zgrajena je iz vizionalnih slik stare Evrope, ki umira; njeno smrt bodo spremljale naravne in družbene katastrofe, ponazorjena s podobami večera, rdečih morij krvi. Evropski človek je kriv, ker se je s kapitalistično civilizacijo in tehniko odtujil naravi, dobroti in etosu; apokaliptična katastrofa bo zadela tudi nedolžne. Šele s smrtjo zadnjega evropskega človeka bo krivda zbrisana, prišla bo doba sprave. Iz razvalin starega sveta bo vstal nov evropski človek, etično očiščen in prerojen (motiv Kristusove smrti in vstajenja). Kosovel misli z umirajočo Evropo evropsko kapitalistično civilizacijo.

Ekstaza smrti je besedna zveza, ki povzema duhovni položaj krščansko-kapitalističnega sveta tik pred civilizacijskim propadom. Zahodno Evropo preplavlja družbeni red (kapitalizem), ki je zaradi skrajne nepravilnosti nujno obsojen na uničenje, propad, smrt. Človeku se bo uprla narava, sonce nekoč ne bo več zašlo, obstalo bo na nebu in preplavilo Evropo z vročino, bolečino, žejo, krvjo. Vse bo krvavo, nebo, oblaki, morje, potoki, V hudih mukah bo človek umrl, tudi otrok, tudi poštenjak, kajti narava je neizprosna in terja tudi nedolžne žrtve. Zlata kraljica (zahodna Evropa) bo legla v krsto, sonce bo znova zašlo in rodilo se bo novo jutro na vzhodu (Rusija je znanilka novega pravičnega družbenega reda - socializma).

Pesem je napisana v zanesenem, mogočnem ritmu. V pesmi je opazna močna metaforika. Metafore zelo nazorno slikajo katastrofo. Rdeča barva simbolizira revolucijo, zlata in bela simbolizirata bogastvo, razkošje, zelena pa dobroto. Pogost znak Kosovelovega ekspresionističnega sloga je ponavljanje istih besed in pojmov, kar zbuja vtis preprostosti in

spontane iskrenosti. To je značilno tudi za Ekstazo smrti. Oblika pesmi je raztrgana, disharmonična, verz je svoboden.

Pesem št. X

Pesem sodi v Kosovelovo zadnje, konstruktivistično obdobje. Čeprav v konkretni pesmi niso uporabljeni skrajni konstruktivistični prijemi (likovnost), je pesem tipičen "konstrukt" različnih motivov in njihovega ubesedovanja. Postopek je pesniku omogočil, da je z na videz preprosto asociacijo združil podganjo in človeško smrt in tako, tudi s pomočjo ironije v obeh zaključnih verzih, izrazil ogorčenje nad splošno neprizadetostjo glede nizke cene človeškega življenja. Pesem je po obliki - za tisti čas - skrajno moderna, po (humanistični) ideji pa je sorodna Ekstazi smrti.

Ideja je skrita, bistvo razumemo šele, če poznamo značilnosti časa v katerem je pesem nastala, gospodarsko - socialne in politične težnje.

Bistvena je zgradba in poigravanje z njo. Zato imamo v pesmi tako male tiskane črke, velike tiskane črke, poigravanje z medmeti (pesnik zvočno oponaša pokašljevanja). Primerja trpljenje živali in njeno umiranje s človekom, ki je v prav takšnem stanju. V svetu, ki je umazan, izprijen, izničen, pokvarjen, brez duhovnih vrednot, zastrupljen z medčlovečnostjo, grobstvo, zaslužnjevanjem, izkoriščevanjem - tudi človek več ne more živeti. Toži se mu po lepsti duha, po lepoti naravi (spominja se mladosti - podstrešja, lipe) in se sprašuje po tem, kje so človeški ideali, kje človeške vrednote, kaj se je zgodilo, da je človek tako prazen, nepravi, sprašuje se kje so pravi ljudje, vsem tem, ki pa so pokvarjeni privošči enako smrt kot podgani (podgana je tudi simbol vsega slabega, gomazeče golazni, ki se človeku gabi). Na koncu pa se pesnik sprašuje tudi, ali je vredno verjeti v Boga. Govori, da so ljudje samo navzven poslušni Bogu, a v resnici počno reči, za katere vedo, da so slabe, se obnašajo farizejsko.

Ob koncu pa tako izpove še svoje prepričanje, da Boga ni in pravi da je na razpoložanju oziroma na "dopustu" in da je tudi nesmiselno verjeti v Boga, če ga torej ni (njegovo ateistično mnenje). Pesem izraža mnenje, da mora stari, izkvarjeni svet propasti (s človekom vred), da bo lahko vzniknil nov, boljši svet in človek.

Kons 5

Pesem spada med Kosovelove pesniške konstrukcije. Sestavljena je iz najrazličnejših prvin – od matematičnih simbolov do besednih iger, ki se opirajo na stavke iz praktično uporabnega spisja. Tak je prvi stavek »gnoj je zlato«, ki ga je pesnik posnel po naslovu neke brošure o koristnosti pravilnega gnojenja. V naslednjem verzu je obrnjen v svoje nasprotje, najbrž v tem smislu, da je zlato kot najžlahtnejša kovina v kapitalizmu samo »gnoj« za pridobivanje in merjenje dobička. S temi pojmi se pesem znova poigra v zadnjih verzih, sklone pa se s posnemanjem oslovskega riganja. Je torej izrazito satirična, polna ironije in sarkazma, sicer pa izraz moralnega ogorčenja nad zgolj dobičarskim duhom kapitalizma, ki ga je Kosovel v teh letih zmeraj bolj zavračal; to je bilo v skladu z njegovim izrazitejšim usmerjanjem k politični levici. Zametek prvih dveh verzov sta zagotovo citata. Tretji verz v pesmi je razlaga orvih dveh – oboje je nič, gnoj in zlato. V času kapitalizma je vse vredno nič. V četrtem in petem verzu dobita tako gnoj kot zlato neskončno vrednost, ki pa v lahko v času kapitalizma že jutri spet postane nič. V šestem in sedmem verzu pravi, da so črke manj vredne kot številke oziroma materialne vrednote pomembnejše od duhovnih. Osmi, deveti in deseti verz predstavljajo lirski del – teže je tistim, ki imajo dušo. Tem nista potrebna ne zlato ne gnoj. Dvanajsti verz ia na koncu je fokusirani del pesmi, kjer oslovske riganje nadgradi posmeh, roga se matematični, kapitalski in poetični logiki.

Kosovel je zbolel za meningitisom in tako po nekaj mesecih bolezni 27. maja 1926 umrl, star komaj 22 let. Leta 2004 smo praznovali 100-letnico njegovega rojstva in ob tej priložnosti sta pri Pošti Slovenije izšla znamka in žig, 18.marca pa je bil simpozij z naslovom Življenja željnost Srečka Kosovela.